

1947 Yılı Recep Peker Hükümeti'nin Ekonomi Bakanlığı
Programında Yer Alan Sümerbank'ça Girişilen İthal Teşebbüsleri
Hakkında Rapor
Muhammed Aslaner*

Giriş

Cumhuriyetin ilanından itibaren cumhuriyetin ilk yıllarında ulusal, millî sermaye ve teşebbüslerden yoksun ve bitmiş tükenmiş bir ekonomiyi yeniden yapılandırma ve kalkındırma çalışmalarının yer aldığı görülmektedir. Çağdaş ulus devlet modelini bütün kurum ve kuruluşlarıyla, tüm ekonomik alanlarda yerleştirmek üzere bu devirde önemli atılımlar gerçekleştirilmiştir. 1923-1938 döneminde uygulanan ekonomi politikalarının, genel olarak karma ekonomik sistem özelliği taşıdığı görülmektedir. İç ve dış gelişmelerinde etkisi doğrultusunda bu dönem içerisinde özel girişim ve sermayeyi göz ardı etmeden artan oranda kamu girişimciliğine bir diğer ifadeyle devletçi ekonomik politika ve uygulamalara ağırlık vermesi, dönem sonu itibarı ile başarılı sayılabilecek sonuçlara ulaşmıştır¹.

1933-1950 arası dönem ise, ekonomi alanında Türkiye'de yine devlet öncülüğünde kalkınma ve sanayi planları uygulanmıştır. 1933-1950 yılları arasında, İkinci Dünya Savaşı'nın olumsuz etkilerine rağmen, Türkiye her alanda çok önemli kalkınma hamleleri gerçekleştirmiştir. Bu kalkınma üretim, sanayi, ekonomik, sosyal ve kültürel bir kalkınmadır. Bu dönemde, ülkenin en ücra köşelerine kadar kurulan fabrikalar kırsal bölgelerin kalkınma tohumları olarak kabul edilmektedir². Özellikle I. Beş Yıllık Sanayi Planı ve akabinde II. Beş Yıllık Sanayi Planları çerçevesinde de bu fabrikaların kurulduğu görülmektedir.

* Doktorant, Uşak Üniversitesi, Tarih Bölümü, Uşak/TÜRKİYE, muhammed_deu@hotmail.com

1 Hakan Rodoplu, *Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi: Ekonomi Politikası ve Uygulamaları*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 1998, s. 2.

2 Özer Ertuna, "1923'ten Bugüne Türkiye Ekonomisi ve 2023'e Doğru Hedefler", *MUFAD Muhasebe ve Finansman Dergisi*, S 21, İstanbul 2004, s. 8.

II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber, Türkiye yarı seferberlik olarak adlandırılan bir duruma geçti. Bu durum, üretim kısmında yer alan genç nüfusun çok büyük ve önemli bir kısmının silah altına alınması demek idi. Türk ordusunun muhtemel bir savaşa girmesine karşı hazırlıkların yapılması, askeri harcamaların artmasının yanı sıra üretici durumdaki erkeklerin ve genç nüfusun orduya alınması sonucunda üretimde ciddi azalmalar görülmüştür³. Sadece bu uygulama bile tek başına Türkiye'de ekonominin olağan işleyişini aksatmaya yetecek nitelikteydi⁴. Bu dönemin Türk halkında bıraktığı en önemli durum ağırlıklı olarak şehirlerde ortaya çıkan “ekonomik darlık” oldu⁵. Halkın yaşanan ekonomik sıkıntı ve darlık karşısında bu dönemde siyasi iktidara yönelik en açık tepki ve söylemlerinden biri “Geldi İsmet gitti Kısmet” söyleminde kendisini göstermektedir⁶.

Türkiye Cumhuriyeti, II. Dünya Savaşı'na katılmasa da savaşın etkisiyle oluşan ekonomik ve siyasi problemleri fazlasıyla yaşadığı görülmektedir. Bu dönemin en önemli sorunu, hiç şüphesiz, dış ticaret olanaklarının kısıtlandığı bir ortamda ülkenin temel ihtiyaç ve gereksinimlerini karşılayabilmek başka bir deyişle üretimi belli bir düzeyde tutabilmektir. Ne var ki, devlet merkezli ekonomi politikasına ve alınan tüm önlemlere karşın 1940-1945 yılları arasındaki uygulanan ekonomik politikaları başarılı olarak nitelendirmek mümkün değildir⁷.

II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye ekonomisinde savaşın etkilerinin hala sürdüğü görülmektedir. Her ne kadar Türkiye II. Dünya Savaşı'na filen girmese de savaşın ülke ekonomisini derinden sarsmıştır.⁸ İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle birlikte, iç ve dış gelişmeler Türkiye'de mühim siyasal ve iktisadi değişiklik ve gelişmelere yol açtığı görülmektedir ülke içinde pek çok toplumsal yapı artık tek parti iktidarından hoşnutsuzluk duymaya

3 Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi Büyüme, Kurumlar ve Bölüşüm*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 199.

4 Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, İmge Kitabevi, Ankara 2006, s. 287.

5 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, C 2, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1968, s. 197.

6 Alev Gözcü, “İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Ekonomik Durumun Sosyal Hayata Etkilerine Dair Bazı Tespitler”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S 62, Bahar 2018, s. 107.

7 Murat Koçtürk-Meryem Gölalan, “1923-1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi”, *Üçüncü Sektör Kooperatifçilik*, S 2, 2010, s. 59.

8 Muhammed Aslaner, “Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Akademik Dergisi*, C 2, S 1, Haziran 2022, s. 68.

başlamıştı. Kırsal alanlarda küçük ve orta ölçekli tarımsal üreticiler savaş dönemindeki ağır vergilerden ve iâşe politikalarından olumsuz yönde etkilendiği görülmektedir. II. Dünya Savaşı döneminde hemen hemen her köye giren jandarma ve vergi memurları, savaşı takip eden yıllarda tepki çekmeye devam eden simgelere dönüşmüşlerdi⁹.

İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllarda hükümet, hemen cumhuriyetin ilk yıllarında ve Atatürk döneminde hazırlanmış, ama II. Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle uygulanamamış bir takım sanayileşme ağırlıklı plan ve projeleri devlet önderliğinde uygulamaya çalıştığı görülmektedir. Bu plan ve projeler 1945'de Geniş Plan Taslağı, 1946'da o taslaktan Sümerbank ve Etibank tarafından hayata geçirilebilecek yatırımlar seçilerek oluşturulan İvedi Sanayi Planı ve son olarak 1947 Vaner Planı olarak sayılabilir. Bu planlar arasında 1945 Geniş Plan Taslağı, "Türkiye'nin ithal ettiği her şeyi içerde üretmek amacı taşımaktadır"¹⁰. Bu yapılan uygulama, proje ve planların amacı Türkiye'nin savaş sonrası ekonomi, sanayi ve ziraat gibi alanlarında kalkınmasını sağlamaktır¹¹. İşte böyle bir savaş sonrası dönemde Sümerbank'ta hem gerekli ithalat ve ihracatın yapılmasında hem de üretimin sürekliliğinin ve çeşitliliğinin sağlanmasında II. Dünya Savaşı sonrasında önemli rol oynamıştır. Bu dönemde hazırlanan "Sümerbank'ça Girişilen İthal Teşebbüsleri Hakkındaki Rapor" da savaş sonrası dönemde hem ekonomik durumun hem de sosyo-ekonomik yapının anlaşılmasında bize önemli veriler sunması açısından önemli bir rapordur. Ayrıca hazırlanan rapor bu dönemde Sümerbank'ın sanayi üretimi ve ticaretteki yeri ve özellikle ithalatta üstlendiği rolün görülmesi içinde bize veriler sunmaktadır. Çalışmanın ilerleyen sayfalarında öncelikle Sümerbank'ın tarihsel süreci ve akabinde de raporun içeriği sıra ile ele alınacaktır.

1. Sümerbank

Sümerbank'ın temeli Sanayi ve Maadin Bankasına dayanmaktadır.1925 yılında kurulan Sanayi ve Maadin Bankası öncesinde 1932 yılında Devlet ve Sanayi Ofisi, Sanayi ve Kredi Bankası diye ikiye ayrıldığı görülmektedir. Kısa bir süre ayrı şekilde devam eden bu iki kuruluş sonrasında Devlet Sanayi Ofisi'nin bünyesinde birleşmiştir. Sümerbank'ın açılmasıyla da

9 Muhammed Aslaner, agm., s. 69.

10 Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Dönemi'nin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002, s. 316.

11 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 97.

Sümerbank'ın bünyesine katılıp, Sümerbank'ın sermayesini oluşturmuşlardır. Sümerbank, 2262 kanun numarasıyla 3 Haziran 1933 tarihinde TBMM'de kuruluşu kabul edilmiş ve kanun 11 Haziran 1933 tarihinde *Resmî Gazete*'de yayınlanmıştır¹². Ayrıca Sümerbank'ın kuruluşu dönemin meclis tutanaklarında şu şekilde ifade edilmektedir: “Alelûmum sanayi işleri ile ve bankacılık muameleleri ile iştigal etmek ve merkezi Ankara'da olmak üzere “Sümerbank” namı ile bir banka teşkil edilmiştir”¹³. Sümerbank, fabrikalar inşa etmek, kredi vermek ve özellikle I. Sanayi Planını uygularken kurulacak kuruluşları finanse etmek üzere açılmış bir bankadır.

Millî sanayinin finansman ihtiyacının karşılanmasını hedefleyen bankanın kuruluş kanununa göre başlıca görevleri şunlardır¹⁴:

- Devlet Sanayi Ofisi'nden devralacağı fabrikaları işletmek ve hususi (özel) sanayi kuruluşlarındaki devlet iştiraklerinin hisselerini kanunlara göre idare etmek.
- Hususi yasalara göre kurulacak fabrikalar dışındaki devlete ait bütün sınai kurumlarının etüt ve projelerini hazırlamak, bunları tesis etmek ve yönetmek.
- Sanayi kurumlarının kurulması ya da genişletilmesini sağlamak, yurt için iktisaden yararlı sınai işlere sermayesinin yettiği oranda iştirak ve yardım etmek.
- Memlekete ve kendi fabrikalarına lüzumu olan usta, işçi yetiştirmek üzere gerekli mektepleri açmak, sanayi mühendisleri ve mütehassısları (uzmanları) yetiştirmek üzere Yüksek Okullarda öğrenci okutmak, yurtiçi ve yurtdışındaki mekteplere talebe ve stajyer göndermek.
- Sınai kurumlara kredi vermek ve her türlü bankacılık işlemlerini yapmak.
- Ulusal ve millî sanayinin gelişmesi için gerekli tedbirleri araştırıp, İktisat Vekaleti tarafından istendiğinde ilgili mevzular hakkında İktisat Vekaletine görüş bildirmek.

Sümerbank'ın kuruluş gerekçesi, kuruluş kanununda 1923-1930 aralığında kurulan banka ve fabrikalarla gerekli ve beklenen yatırımın tam olarak sağlanamamasından dolayı Sümerbank'ın kurulduğu ifade edilmektedir¹⁵.

12 *T.C. Resmî Gazete*, “Sümerbank Kanunu”, S 2424, 11 Haziran 1933.

13 *TBMM Zabıt Ceridesi*, “Sümerbank Kanunu”, Devre: 4, İçtima: 2, İnikat: 65, 3/6/1933.

14 *T.C. Resmî Gazete*, “Sümerbank Kanunu”, S 2424, 11 Haziran 1933.

15 *T.C. Resmî Gazete*, “Sümerbank Kanunu”, S 2424, 11 Haziran 1933.

Ayrıca I. Sanayi Planı çerçevesinde planlı bir kalkınma hedeflenmektedir. Bunun içinde sanayi kuruluşlarını finanse edebilecek bir bankaya ihtiyaç duyulmaktadır. Sümerbank duyulan bu ihtiyacı giderecek bir bankadır.

Celal Bayar bankanın kuruluşu hakkında “Sümerbank'ın kurulması, I. Beş Yıllık Sanayi Planı'nın gereği idi. Onun tatbiki için kurduk. Ona vazife verdik.¹⁶” şeklinde beyanda bulunmuştur. Banka bu dönemde kurulan yirmiyeye yakın bankadan 13 tanesinin kuruluşunda başat rol oynamıştır. Yerli sermayeyi ve ham maddesi Türkiye'de olan fabrikaların açılmasını desteklemiştir. Bu fabrikalara bu dönemde kredi ve fon sağlayarak millî fabrikaların kurulmasını sağladığı görülmektedir.

Sümerbank, halk tasarrufuyla oluşturulmuş bir bankadır. Türkiye'de ilk modern tekstil kuruluşu olarak büyük bir üne vardır. Bu dönemde açılan bazı fabrikaların sermayesinde Sovyet Rusya'nın da Sümerbank'a kredi sağladığı görülmektedir. Demir-çelik tesisleri, çimento fabrikaları, kâğıt ve selüloz tesisleri Sümer Bank bünyesinde kuruldu ve bunların daha sonra kendi bünyesinden ayrılarak ayrı birer kuruluş olmasını sağladı.

Sümerbank'ın ilgili olduğu sanayi kuruluşları iki alt başlık altında toplanabilir¹⁷:

-Doğrudan doğruya sahibi bulunduğu kuruluşlar: Hereke mensucat ve halı fabrikası, Bakırköy bez fabrikası, Beykoz deri ve kundura fabrikası, Yıldız çini fabrikası, Malatya ve Kayseri mensucat(dokuma) fabrikası, İzmit kâğıt fabrikası, Bursa kamgran fabrikası, Gemlik Suni ipek fabrikası.

-İştirak hissesi bulunan kuruluşlar: Bünyan, Kırşehir, Isparta halı ipliği fabrikaları, Tosya, Maraş, Bursa çeltik fabrikaları, Yalvaç debağet fabrikası, Aksaray, Trabzon elektrik santralleri, Keçiözümlü kükürt fabrikası, Isparta gülyağı fabrikası, Türkiye şeker fabrikaları.

Sümerbank 1987 ve 1995 yıllarında iki defa özelleştirildi. 1999 yılında TMSF (Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu)ye devredilen banka, 11 Ocak 2002 tarihinde OYAK (Ordu Yardımlaşma Kurumu) grubuna devredilmiştir.

2. Sümerbank'ça Girişilen İthal Teşebbüsleri Hakkındaki Rapor

Sümerbank kurulduğu tarihten itibaren ülkenin kalkınmasında, üretimin artmasında ve devamlılığının sağlanmasında önemli görevler üstlenmiştir.

16 Dündar Sağlam, “Celal Bayar ile Söyleşi”, *Banka ve Ekonomik Yorumlar*, S 12, 1986, s. 41.

17 Naci Yılmaz, *1930-1946 Döneminde Bankacılık*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 163.

Yeni kurulacak fabrikalara finansman sağlanmasında, önceden kurulan veya başka kaynaklar tarafından kurulup krediye ihtiyacı olan sanayi fabrikalarının veya diğer üretim kurum ve kuruluşlarının fonlanmasında kurulduğu tarihten itibaren Sümerbank'ın büyük desteği olmuştur. Bunun yanında ülkenin ihtiyaç duyulduğunda ithalat ve ihracatında da Sümerbank dönem dönem aktif rol oynamış ve devletin gerekli gördüğü noktalarda girişimlerde ve atılımlarda bulunmuştur. İşte bu noktada “1947 Yılı Recep Peker Hükümeti'nin Ekonomi Bakanlığı Programında Yer Alan Sümerbank'ça Girişilen İthal Teşebbüsleri Hakkında Rapor” da II. Dünya Savaşı sonrası hem ülkenin ekonomik durumunu anlamak hem de hükümetlerce hazırlanan sanayi planları ve kalkınma planlarının gerçekleştirilmesinde Sümerbank'ın üstlendiği rolü ve gerçekleştirdiği faaliyetlerin anlaşılması ve dönemin değerlendirilmesi açısından bize kıymetli bilgiler sunmaktadır.

10 Şubat 1947 tarihli raporun ilk sayfasında Ekonomi Bakanlığı tarafından hazırlanıp Başbakanlık makamına sunulan 3 Şubat 1947 tarihli Teftiş Başmüdürlüğü'nün hükümet programında yer alan Ekonomi Bakanlığını ilgilendiren konulardan uygulamaya konulan programda yer alan gelişmeler ele alındığı görülmektedir. Sanayi ve maden alanlarında; Sümerbank'ı ilgilendiren iplik ve dokuma, ağır sanayi, makine sanayi, selüloz ve kimya sanayi grupları için 300 küsur milyon liralık bir programın Bakanlar Kuruluna sunulduğu görülmektedir. Etibank'a bağlı maden işletmeleri için 600 küsur milyon liralık bir ekonomi programı hazırlanmıştır. Yakıt İşleri başlığı altında ise ülkenin doğusunda çeşitli yerlerde linyit arama girişimlerine başlanıldığı hem halkın hem de sanayinin yakıt ihtiyacını karşılamak için linyit cinsi yakıtla ihtiyacın karşılanmak istendiği ve bu alanda gerekli tedbirleri sağlamak için komisyon kurulduğu ifade edilmektedir¹⁸.

Raporun ilerleyen kısımlarında önceki yıllarda uygulamada olan ama artık kaldırılan “Yerli Mallar ve Pazarlar” ile ilgili kısıtlama ve tedbirlerden bahsedilmektedir. Bu kaldırılan kısıtlama ve tedbirler şunlardır: Yerli yünlü kumaşların 15/8/1946 tarihinden itibaren satışının serbest bırakıldığı, ithal yünlü kumaşların 28/09/1946 tarihinden itibaren satışlarının serbest bırakıldığı, Kaputbezi ve basma satışlarındaki kısıtlamaların 1/10/1946 tarihinden itibaren kaldırıldığı, bunun dışında patiska, dril, kazalina, saten, karamandol ve dobralko gibi pamuklu dokumaların resmi yerlerin ihtiyaçları

18 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BCA.), Muamelet Genel Müdürlüğü, 14.81.4/12, 10 Şubat 1947.

karşılandıktan sonra geriye ancak 80 milyon metre kadar kumaş kaldığı bu durumun göz önüne alınarak dokumaların nüfus başına taksiminin 4 metre düşecek şekilde ayarlandığı ucuz bir şekilde dağıtımın yapılması içinde valiliklerin gerekli tedbirleri aldıkları belirtilmektedir¹⁹.

Sanayi kurumlarının devirlerinin ve satılması için konulan kısıtlamaların ise 28 Ekim 1946 tarihinde kaldırıldığı, ithal pamuklar için konulan el koyma kararının ise 1 Kasım 1946 ile kaldırıldığı ve pamuk ticaretinin serbest bırakıldığı ifade edilmektedir. Ayrıca benzol ve toluol satışları 4 Kasım 1946 tarihinden itibaren serbest bırakılmıştır. Yerli Malları Müessesesi ilga edilmiş yerine Yerli Mallar depoları kurulmuştur. İplik ve Dokuma Müessesesi bünyesinde bulunan bu fabrikalar 1 Ocak 1947 tarihinden itibaren faaliyete geçmiştir. Bu fabrikaların buldukları yerler aşağıda belirtilmiştir²⁰:

-Adana	-Ankara	-Balıkesir	
-Diyarbakır	-Erzurum	-Eskişehir	
-İstanbul	-İzmir	-Kayseri	
-Konya	-Malatya	-Nazilli	
-Samsun	-Sivas	-Trabzon	-Zonguldak

Rapor da dönemin ekonomi bakanı (Tahsin Bekir Balta) imzalı pamuk ipliği ve pamuklu dokuma darlığını önlemek üzere Sümerbank'ça girişilen ithal teşebbüsleri başlıklı yazının devamında ise memleketteki pamuklu dokuma darlığını giderebilmek üzere dışarıdan bez ithal etmek için Sümerbank'a vazife verildiği, bankanın bu maksatla gerekli teşebbüslere başladığı belirtilmektedir. Aynı şekilde pamuk ipliği darlığına karşı da yine Sümerbank'ın görevlendirildiği bu konuda da Sümerbank'ın gerekli ithal girişimlerine başladığı, 200 küsur bin paketlik bir partinin ithalinin son aşamaya geldiği ifade edilmektedir²¹. Sümerbank dışında ayrıca Etibank ile ilgili de konular yer almaktadır. Bunlardan biri Etibank'ın Beş Yıllık Sanayi Planı harici siparişleri de yer almaktadır. Bu siparişler şunlardır²²:

19 BCA., 14.81.4/12, 10.02.1947.

20 BCA., 14.81.4/12, 10.02.1947.

21 BCA., 14.81.4/12, 10.02.1947.

22 BCA., 14.81.4/12, 10.02.1947.

Ereğli Kömürleri İşletmesi	Teslimatın İkmal Olunacağı Takribi Tarih	TL	Yekûn
1-Lâvvar ve Teçhizatı	Kasım 1947 ile Ocak 1948	1.531.670	
2-Tuğla Fabrikası	Şubat 1948	437.080	
3-Oksijen Fabrikası	Nisan 1947	99.990	
4-Kozlu Uzun Mehmet Teçhizatı	Nisan 1947	248.500	
5-Çaydamar Teçhizatı	Ocak 1949	734.030	
6-Vinçler	Mayıs 1948	1.092.920	
7-Lokomotifler	Mayıs 1947	814.620	
8-Vagon ve Vagoneler	Şubat 1948	2.090.350	
9-Diğer Teçhizat	Nisan 1949	3.302.075	
			10.351.235

Garp Linyitleri İşletmesi	Teslimatın İkmal Olunacağı Takribi Tarih	TL	Yekûn
Soma Kuvvet Santrali	Nisan 1947	1.430.968	
Vagoneler	Nisan 1947	641.070	
Diğer Teçhizat	Haziran 1947	392.423	
			2.464.461

Raporun sonraki sayfalarında ise “İvedili Endüstri Planı”na dahil olup Sümerbankça bağlantısı yapılan tesisler listelenmektedir. Bu tesisler şunlardır²³:

I. Grup Fabrikalar: Tekstil Endüstrisi

²³ BCA., 14.81.4/12, 10.02.1947.

Tesisin Mahiyeti	Şimdiye Kadar Yapılan Bağlantılar - TL	Tesisin Faaliyete Gececeği Takribi Tarih
1-Bakırköy Fabrikası Tevsii 20,976 İğ (2200 ton iplik yılda) 160 Tezgâh (5 milyon metre)	3.919.000	Mart 1949
2-İzmir İplik Dokuma Fabrikası 32.644 İğ (3200 ton iplik yılda) 724 Tezgâh (25 milyon metre)	5.738.000	Nisan 1951
3-Basma Fabrikası 20 Milyon metre yılda	1.289.000	Ocak 1951
4-Ereğli Dikiş İpliği Tesisi 5616 İğ (200 ton dikiş ipliği yılda)	897.000	Ocak 1951
5-Yeni İplik Fabrikası 32.644 İğ (3200 ton iplik yılda)	3.174.000	Ocak 1951
6-Kendir, Sicim ve Kanaviçe Fabrikası 950 İğ ve 60 Tezgâh (400 ton sicim, 4 milyon metre Kanaviçe)	1.643.000	Haziran 1949
7-Suni Yün ve Selofan Tesisi Yılda 500 ton	2.089.000	Ekim 1948
8-Sülfür dö Karbon Tesisi Yılda 500 Ton	500.000	Ekim 1948
9-Merinos Fabrikası Tevsii 20160 İğ (2000 ton iplik yılda)	7.200.000	Mayıs 1950

Muhtelif Santraller	Şimdiye Kadar Yapılan Bağlantılar - TL	Tesisin Faaliyete Gececeği Takribi Tarih
a-Ereğli, Nazilli, Gemlik ve Bakırköy Santral Tevsileri	2.107.000	1948 yılı içinde
b-Derme İdrolük Satral Tesisi	1.260.000	Ocak 1949

II. Grup Fabrikalar: Selüloz Endüstrisi

Tesisin Mahiyeti	Şimdiye Kadar Yapılan Bağlantılar – TL	Tesisin Faaliyete Gececeği Takribi Tarih
1-İzmit kuvvet santral tesisi	1.050.000	Ekim 1949
2-Sapanca pompa istasyonu dizel tulumba grubu	130.000	Ocak 1948
3-Sapanca-İzmit elektrik havai hattı	283.000	1949 içinde

III. Grup Fabrikalar: Demir ve Çelik Endüstrisi

Tesisin Mahiyeti	Şimdiye Kadar Yapılan Bağlantılar – TL	Tesisin Faaliyete Gececeği Takribi Tarih
1-Müşavir Mühendis Ücreti	798.000	-
2-Karabük Gaz Jenaratörleri	912.000	1949 içinde

Raporun ilerleyen sayfalarında Sümerbank'ın konfeksiyon işi hakkında not başlığı altında: Halk tabakalarının ihtiyaçlarını karşılamak ve kadın erkek elbise ve çamaşır fabrikaları için Amerika'da bir heyet tarafından tetkik edilmeye başlandığı, bu heyetin ülkeye döndükten sonra 4 Ekim 1946 tarihinde yönetim kurulunda alınan karar doğrultusunda Amerika'dan iki uzmanının getirilmesine karar verildiği belirtilmektedir. 9 Ekim 1946 tarihinde Amerika'da New York'ta Amerikan Tayloring Co firması ile görüşüldüğü ve firmadan iki uzmanın Türkiye'ye davet edildiği açıklanmaktadır. Tayloring Firması'nın ise cevap olarak bir uzmanın yeterli olacağı ve iase ve gelip gitme masraflarının karşılanırsa gelebileceği bildirilmiştir. Eğer bu uzman dört aylık bir süre ile ülkeye gelirse takriben 43000 Türk lirası bir giderin olacağı ifade edilmektedir²⁴. Bu rakamı Sümerbank'ın yönetim kurulunun fazla bulduğu bunun üzerine firmadan 1 uzman gönderip istenilen parada indirim yapıp yapılamayacağı ya da uzman gönderilmeden gerekli tetkikin Amerika'dan yapılmasının mümkün olup olmayacağını sorulduğu, bankanın da cevap olarak gerekli bilgiler gönderildikten sonra gerekli desteğin verilebileceğini belirttiği ifade edilmektedir. Ayrıca Sümerbank'ın gerekli soruları ihtiva eden bir varaka hazırlayacağı bu varakayı şirketin uzmanlarının cevaplamasını isteyeceği bu işlem karşılığında ise şirketin 500 dolar talep ettiği açıklanmaktadır. Bu 500 dolarlık isteği bankanın genel kurulunun 10 Şubat 1947 tarihinde kabul ettikleri ifade edilmektedir²⁵.

²⁴ BCA., 14.81.4/12, 10.02.1947.

²⁵ BCA., 14.81.4/12, 10.02.1947.

Raporun ilerleyen sayfalarında ise sargılık kanaviçe ve çuval mevzusu hakkında şu bilgiler yer almaktadır: Bu kanaviçe ve çuvalların jüt denilen malzemeden imal edildiği belirtilmektedir. Ayrıca Türkiye'nin kanaviçe ve çuval ithalatı II. Dünya Savaşı önceki yıllarda şu şekildedir²⁶:

Sargılık bez kanaviçe ithalatı:

1933	765.821 kg
1934	2.303.783 kg
1935	5.613.758 kg
1936	7.838.963 kg
1937	8.814.123 kg
1938	6.452.453 kg

Çuval İthalatı:

1933	3.683.330 kg
1934	2.702.178 kg
1935	2.898.284 kg
1936	2.501.948 kg
1937	3.149.722 kg
1938	2.625.655 kg

İstanbul'da 1934'ten beri faal olan Güneş Jüt Dokuma Fabrikası ithal ettiği jüt ipliklerini işlemek suretiyle bir miktar imalatta bulunmuş ve bu suretle yabancı ham maddenin bir kısmı yerli imalatla piyasaya sürülmüştür²⁷.

1934	Çuval, kanaviçe, terzi telâsı, yol halısı vb.	14.387 kg.
1935	Çuval, kanaviçe, terzi telâsı, yol halısı vb.	24.488 kg.
1936	Çuval, kanaviçe, terzi telâsı, yol halısı vb.	39.829 kg.
1937	Çuval, kanaviçe, terzi telâsı, yol halısı vb.	77.759 kg.
1938	Çuval, kanaviçe, terzi telâsı, yol halısı vb.	163.254 kg.

²⁶ BCA., 14.81.4/12, 10.02.1947.

²⁷ BCA., 14.81.4/12, 10.02.1947.

Savaş öncesi son yılın ithalat ve imalâtını genel ihtiyacın normal şartlara göre belirlendiği düşünülürse ülkenin genel ihtiyacı 1938 durumuna göre şu şekildedir²⁸:

Sargılık bez ithalâtı 6.452.453 kg.

Çuval ithalâtı 2.625.655 kg.

Yerli imalâtı 163.452 kg.

Toplam: 9.241.362 kg.

Yukarıda belirtilen ithalat ve imalât dışında köylerde jüt yerine kendir, kaba yün ve kıllardan çuval imal edilmekteydi ve bunun miktarı 2,5- 3 milyon kadar civarında olduğu tahmin edilmektedir. Yukarıda belirtilen miktara bu üretimde eklendiğinde memleketin ortalama çuval ihtiyacının 12 bin ton olduğu hesap edilmektedir²⁹.

Rapora göre II. Dünya Savaşı sonrası yıllar için ise ziraat üretiminin artması ve tarım ürünlerindeki çeşitlilik ile birlikte şeker, çimento fabrikalarının açılması ve bu alanlarda artan üretimlerinde etkisiyle kanaviçe ve çuval ihtiyacının artacağı ve tahmini ihtiyacın 25 bin ton civarında olacağı tahmin edilmektedir³⁰.

Kendir üretimi ve kendir çuval üretimi mevzusunda ise Türkiye'nin bir kendir üretim ülkesi olduğu, kendir sanayisinin de geliştiği bu alanda özellikle Kendir hazırlama fabrikası, akabinde kendir lifi hazırlama kendir kanaviçesi imalatı alanlarda gelişmeler sağladığı belirtilmektedir. Kendir lifinden dokumalar mevzusunda ise henüz inceleme aşamasında olduğu açıklanmaktadır.

Savaş öncesi yıllarda Türkiye'nin kendir istihsali (üretimi) şu şekildedir³¹:

<u>Seneler</u>	<u>Ziraat Sahası Hektar</u>	<u>Kendir Lifi Ton</u>	<u>Kendir Tohumu Ton</u>
1933	9.753	6.335	2.367
1934	10.994	7.866	5.519
1935	10.794	5.817	1.278

28 BCA., 14.81.4/12, 10.02.1947.

29 BCA., 14.81.4/12, 10.02.1947.

30 BCA., 14.81.4/12, 10.02.1947.

31 BCA., 14.81.4/12, 10.02.1947.

1936	12.976	10.906	2.184
1937	12.255	10.065	2.070
1938	10.638	7.583	3.200
1939	10.105	7.139	2.399

Türkiye’de sık kullanılan üretim merkezleri³²:

İzmir	1.785 ton	25,0 %
Kastamonu	2.092 ton	29,3 %
Muhtelif	<u>3.262 ton</u>	<u>45,7 %</u>
	7.139 ton	100 %

Rapora göre II. Dünya Savaşı öncesi Türkiye’nin kendir ihracatı³³:

1931	196 ton	38.000 TL
1932	76 ton	15.000 TL
1933	848 ton	177.00 TL
1934	1.099 ton	240.000 TL
1935	977 ton	264.000 TL
1936	973 ton	300.000 TL
1937	333 ton	116.000 TL
1938	653 ton	216.000 TL
1939	556 ton	182.000 TL

Memleket içinde kendir imalatı genel olarak Kastamonu bölgesinde gelişmiştir. Ege bölgesinde ise çalışan el tezgâhları ile senelik üretimi 4 bin ton civarında olduğu tahmin edilmektedir. İstanbul’da yer alan Göksu fabrikasının 2.000 ton kapasitesi olmasına rağmen üretiminin 1.000 ton civarında olduğu belirtilmektedir. Sümerbank’ın Kastamonu-Taşköprü’de kendir hazırlama fabrikası kurduğu bu fabrika senede 600 ton kendir lifi hazırlayacaktır. Ayrıca Sümerbank tarafından yeni bir kendir fabrikası kurulacak ve bu fabrika 2.000 ton lif işlemek suretiyle 400 ton sicim, 1.200

³² BCA., 14.81.4/12, 10.02.1947.

³³ BCA., 14.81.4/12, 10.02.1947.

ton kanaviçe yapacaktır. Bu suretle iç üretimde 1.600 tonluk yeni bir hacim ortaya çıkacaktır³⁴.

Fabrikanın yeri olarak öncelikli düşünülen yer Kastamonu bölgesidir. Fabrika için İngiltere'nin raporuna göre 1100 ile 1250 kilovatlık takate (güç) ihtiyaç vardır. Taşköprü civarındaki Göksu Irmağı'nda gerekli inceleme yapılmamasına rağmen bu ırmağın yeterli güce sahip olmadığı düşünüldüğü ifade edilmektedir. Bu fabrikanın hızla kurulmasında ve gerekli kararların alınmasında bu takat (güç) mevzusunun sonuçlandırılmaması engel olduğu ifade edilmektedir³⁵. Raporla ayrıca elle tutulan ayrı bir notta ise 1.200 ton kanaviçenin = 4.000.000 metre kanaviçeye eşit olduğu ifade edilmektedir.

Raporun ek sayfalarından biri de Başbakan Refik Saydam'ın Ekonomi Bakanlığına yazdığı bir yazı ile ilgilidir. Bu yazı da başbakan Büyük Millet Meclisi'nde okunan Hükümet beyannamesinde yer alan vaatlerden ne kadarı uygulamaya kondu, hangi vaatlerde ne kadar ilerleme sağlandığının hükümetin kurulmasının altıncı ayında 14 Şubat 1947 tarihinde yapılacak basın toplantısına kadar bu programdaki son durumun rapor edilmesi istenmektedir. Bu raporda uygulamaya konulan programların ilgili kanun, yasa sayısı, ilgili hesaplar, ilgili sayı ve numaralarının dahi gösterilmesi ve kanunlaşmamış olsa dahi meclise yasa teklifi olarak verilen tasarıların dahi belirtilmesi istenilmektedir³⁶. Bu yazının devamında başbakanın ayrı bir yazısında: "19 Ağustos 1946 tarihli yazınıza cevap olarak gerekli çalışmalar başlamış ve öncelikli olarak yünlü kumaşların satışlarındaki tahditlerin kaldırıldığı bildirilmiştir. Çalışmaların bundan sonraki safhaları hakkında da bilgi verilmesini rica ediyorum."³⁷ diyerek bir ekonomi bakanlığından bir bilgi istenmektedir.

Raporun devamında 1/714 ilgi sayı numaralı belgede ise 16/8/1946-4 sayılı Başbakanlık emirlerine cevap olarak hazırlanan belge ile ilgilidir. Belgenin içeriğinde gerek doğrudan Ekonomi Bakanlığı'na bağlı gerekse ekonomi bakanlığına dolaylı olarak bağlı kurum ve kuruluşları ilgilendiren hükümet programında yer alan çalışmalara derhal başlanıldığı bu çalışmaların titizlikle takip edileceği ifade edilmektedir. Bu çalışmaların bakanlığın uhdesinde gerekli yardımların yapılarak gerçekleştirileceği belirtilmektedir.

34 BCA., 14.81.4/12, 10.02.1947.

35 BCA., 14.81.4/12, 10.02.1947.

36 BCA., 14.81.4/12, 10.02.1947.

37 BCA., 14.81.4/12, 10.02.1947.

Ayrıca programın ilk uygulanan faaliyetinin yünlü kumaşların satışlarındaki tahditlerin kaldırılması olduğu bu uygulamanın sonuçlarının ise en kısa zamanda Başbakanlık Yüksek Makamına bildirileceği dönemin Ekonomi Bakanı Tahsin Bekir Balta imzası ile yer almaktadır³⁸.

Raporda Ekonomi Bakanlığının “Sanayileşme Faaliyeti” başlıklı sayfalarında ise ülkenin hızla kalkınmasını sağlamak amacıyla Halk Partisi Hükümetleri tarafından girişilmiş olan sanayileşme hareketine yeni şart ve imkanlardan da faydalanılarak ekonomi programının uygulanmasına hızlı bir şekilde devam edileceği, geniş halk kitlelerine hitap eden kadın ve erkek için hazır elbise ve çamaşır fabrikaları kurma ve kurulmasını teşvik etmenin önemle ele alınacağı belirtilmektedir³⁹.

Madenler konusunda ise; yer altı kaynaklarının değerlendirileceği, memleketin farklı bölgelerinde kömür kaynaklarının çıkarılarak işletileceği ve yakıt ihtiyacının karşılanması için özel olarak çalışılacağı ifade edilmektedir⁴⁰. Ayrıca enerji santrallerinin kurulması ve işletilmesi ile ilgili olarak da hususiyetle ilgilenileceği açıklanmaktadır.

Alt başlıklarda yer alan “İktisadi Devlet Teşekküllerinin İdaresi” başlığı altında ise devlet iktisadi teşebbüslerinin ticari ve iktisadi teşebbüsler çerçevesinde dikkatle ele alınacağı, Yerli Mallar Pazarları devlet fabrikalarında imal olunan ve kütle ihtiyacını karşılamaya yarayan malların toptancı ve perakendecilere mal veren depolar haline getirileceği belirtilmektedir⁴¹.

Sanayi işletmelerinde verimi artırıcı, kaliteyi düzenleyici, maliyetleri etkileyen faktörler üzerinde durarak sanayi mamullerinin maliyetlerini düşürmek ve dış rekabete karşı gümrük vergilerini düzenlemek hedefler arasında sayılmaktadır. İktisadi faaliyetlerde hususi teşebbüs ve sermayeden faydalanmak, devlet teşebbüsleri ile hususi teşebbüsler arasında iş birliğini sağlamak, devlet işletmeleri eğer hususi teşebbüslerle yapıyorsa bunu onlar aracılığı ile gerçekleştirmeye çalıştırmak gerektiği ifade edilmektedir⁴².

Ürünlerin kâr seviyelerini kontrol ederek özellikle giyim eşyalarında indirimlerin yapılacağı, ince yünlü kumaşlar, basmalar ve kaput bezi gibi

38 BCA., 14.81.4/12, 10.02.1947.

39 BCA., 14.81.4/12, 10.02.1947.

40 BCA., 14.81.4/12, 10.02.1947.

41 BCA., 14.81.4/12, 10.02.1947.

42 BCA., 14.81.4/12, 10.02.1947.

ürünlerin üstünde yer alan kısıtlamaların kaldırılacağı, su mamullerinin değerlendirileceği ve ekonomik olarak özellikle balıkçılık faaliyeti ile ilgilenileceği açıklamaları raporun son kısımlarında yer almaktadır⁴³.

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye’de ekonomi alanında planlı bir kalkınmanın sağlanabilmesi için birtakım atılımların olduğu görülmektedir. Bu atılımlar çerçevesinde devletin ve özellikle yürütme organı içinde yer alan bakanlıkların ve bakanların hükümet programı çerçevesinde birtakım çalışmalar yaptığı, hükümet programında yer alan kararları uygulamaya koyarak gerçek hayata yansıtmaya çalışmışlardır. Bu uygulamalarını ise yürütme erkinin başı olan başbakana ve başbakanlık yüksek makamına rapor ettikleri görülmektedir. Savaş sonrası dönemde savaş döneminde uygulanan bir takım kısıtlama ve gümrük tarifelerinin kaldırıldığı, ithalatın ve ihracatın yeni ekonomik koşullara ve savaş sonrası döneme göre yeniden düzenlendiği görülmektedir. Bu raporlardan biri olan “1947 Yılı Recep Peker Hükümeti’nin Ekonomi Bakanlığı Programı’nda Yer Alan Sümerbank’ça Girişilen İthal Teşebbüsleri Hakkında Rapor” ile de sanayi ve maden işleri, yakıt işleri, pamuk ipliği ve pamuklu dokuma darlığı önlemek üzere Sümerbank’ça girişilen ithal teşebbüsleri ve bu teşebbüslerin boyutu görülmektedir. Ülkenin hangi alanlarda üretime ihtiyaç duyduğu, bu belirtilen alanlarda ne kadar ürün ihraç ettiği, gelir elde ettiği, ne kadar ithalata ihtiyaç duyduğu ne kadar sermayenin gerekli olduğu, yapılan yatırım miktarları, yine raporda belirtilen tekstil, kimya, dokuma, selüloz vb. alanlarda hem savaş öncesi ithalat ve ihraç durumu hem savaş yıllarındaki savaştan dolayı üretimin azalması, savaş sonrası ihtiyaçların ne kadar olduğu, planlar çerçevesinde ithalat ve ihracatta hedeflenen düzeylerin görülmesi açısından da rapor bize veriler sunması açısından değerlidir.

Yine bu dönemde Sümerbank dışında Etibank’ın da var olan devlet girişimleri ve hükümet programını destekleyici girişimlerde bulunduğu özellikle ülkenin kömür işletmelerinin desteklenmesinde, yine tekstil alanında yeni tesislerin açılmasında ve var olan tesislerin ihtiyaçlarının karşılanıp modernize edilmesinde görevler üstlendiği de görülmektedir. Yine iki bankanın da sadece tekstil, kömür, selüloz, yakıt vb. alanlarla sınırlı kalmadıkları bunun yanında ülkenin enerji ihtiyacı konumunda olan termik santrallerin yapılmasında, demir-çelik endüstrisinin gelişmesinde ve

43 BCA., 14.81.4/12, 10.02.1947.

finansmanın da önemli görevler üstlendikleri de görülmektedir.

Tüm bu uygulamaların ise hem yeni plan ve programların çerçevesinde hem de II. Dünya Savaşı öncesi uygulamaya konulan ama savaş sebebi ile sekteye uğrayan ve uygulaması ya yarıda kalan veya hiç uygulamaya konulamayan I. Beş Yıllık Sanayi Planı ve II. Beş Yıllık Sanayi planlarının devamı niteliğinde olduğu görülmektedir. Tabii sadece bu sanayi planları veya programlar ile de sınırlı değildir. II. Dünya Savaşı sonrası hazırlanan 1945 yılı Geniş Plan Taslağı, 1946 Yılı İvedili Sanayi Planı, 1947 Yılı Vaner Planı çerçevesinde de yeni tesisler, fabrikalar, enerji santralleri, ağır sanayi tesisleri vb. pek çok yeni tesisin kurulduğu bir kısmının ise tam olmasa da eksik bir şekilde faaliyete geçtiği belirtilmektedir.

Hükümetin bu raporu da göstermektedir ki; savaş sonrası ülkenin yeni bir iktisadi ve ekonomik atılım ve kalkınma içine girdiği, bu program ve kalkınmaların ise genel itibariyle yerli kaynaklara dayalı olduğu gözükmektedir. Ayrıca bu planların sanayi ve üretim temelli olduğunu ve belirtilen alanlarda Türkiye'nin kendi kendine yeten bir ülke haline gelmesi hedeflendiğini söyleyebiliriz. Yerli sermayenin veya yerli üretim kaynaklarının ve ham maddenin yetersiz kaldığı noktalarda ise yabancı kredi ve ekonomik kaynaklara yönelmek zorunda kalındığı, ithalata başvurulduğu tüm bu yabancı krediler ve hammaddeler ithal edilirken de yine ülkenin durumu, ihtiyacı ve ekonomik gücü de dikkate alınmıştır.

Bu dönem de hükümetin ve Ekonomi Bakanlığı'nın özellikle özel sektörle de iç içe hükümet programını uygulamaya çalıştığı görülmektedir. Ayrıca Sümerbank'ı ilgilendiren iplik ve dokuma, ağır sanayi, makine sanayi, selüloz ve kimya sanayi grupları ile tekstil vb. alanlarda Sümerbank hükümet programını destekleyici ve yerine göre uygulayıcı bir konumda yer almıştır. Rapora bakıldığında Sümerbank'ın bu icraatı gerçekleştirmek için hem yerli sermayeden hem de dış kaynaklardan ve yabancı sermayeden yararlandığı görülmektedir. Bunun yanında hükümet ve yürütmenin maden, yakıt, tekstil, giyim, kimya, makine vb. alanlarda halkın ihtiyaçlarına yönelik kararlar aldığı öncelikli olarak ülke kaynaklarına yöneldiği, ülke kaynaklarının yetersiz kaldığı noktalarda hem kendi eliyle devletin hem de bankalar ve özel sektör var olan eksiklikleri gidermeye çalışmışlardır. Bu nokta da bu ithal teşebbüsleri hakkındaki rapor da hem dönemi hem ekonomi politikalarını hem de var olan ekonomi programlarının uygulamalarının görülmesi açısından kayda değer bir veri sunması açısından da önemlidir.

Kaynaklar

- Aslaner, Muhammed, “Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Akademi Dergisi*, C 2, S 1, Haziran 2022.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, C 2, Remzi Kitapevi, İstanbul 1968.
- Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Kitabevi, Ankara 2003.
- Boratav, Korkut, *Türkiye’de Devletçilik*, İmge Kitabevi, Ankara 2006.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA.), Muamelat Genel Müdürlüğü, 14.81.4/12, 10 Şubat 1947.
- Ertuna, Özer, “1923’ten Bugüne Türkiye Ekonomisi ve 2023’e Doğru Hedefler”, *MUFAD Muhasebe ve Finansman Dergisi*, S 21, İstanbul 2004.
- Gözcü, Alev, “İkinci Dünya Savaşı Türkiye’sinde Ekonomik Durumun Sosyal Hayata Etkilerine Dair Bazı Tespitler”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S 62, Bahar 2018.
- Koçtürk, Murat- Gölalan Meryem, “1923-1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi”, *Üçüncü Sektör Kooperatifçilik*, S 2, 2010.
- Pamuk, Şevket, *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi Büyüme, Kurumlar ve Bölüşüm*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.
- Rodoplu, Hakan, *Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi: Ekonomi Politikası ve Uygulamaları*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli 1998.
- Sağlam, Dündar, “Celal Bayar ile Söyleşi”, *Banka ve Ekonomik Yorumlar*, S 12, 1986.
- T.C. Resmî Gazete*, “Sümerbank Kanunu”, S 2424, 11 Haziran 1933.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, “Sümerbank Kanunu”, Devre: 4, İçtima: 2, İnikat:65, 3/6/1933.
- Tezel, Yahya Sezai, *Cumhuriyet Dönemi’nin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002.
- Yılmaz, Naci, *1930-1946 Döneminde Bankacılık*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007.